

Вчительська зала

Ігор КОЛЯДА. СУЧАСНИЙ ВЧИТЕЛЬ ІСТОРІЇ ТА УСПІШНІСТЬ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ
(Теорія та методика навчання історії)

Ігор КОЛЯДА,
професор, доктор історичних наук

СУЧАСНИЙ ВЧИТЕЛЬ ІСТОРІЇ ТА УСПІШНІСТЬ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

(Теорія та методика навчання історії)

Тема: СУЧАСНИЙ ВЧИТЕЛЬ ІСТОРІЇ ТА УСПІШНІСТЬ НАВЧАЛЬНО – ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ.

ПЛАН

1. Роль особистості вчителя в навчально-виховному процесі.
2. Структура рис особистості вчителя творчої орієнтації: професійно значущі та особистісні якості.
3. Педагогічна техніка як складова професіоналізму вчителя історії.
4. Педагогічний артистизм та його роль в педагогічній діяльності вчителя

ЛІТЕРАТУРА:

Підручники та посібники

- Баханов К. Традиції та інновації у навчанні історії в школі: Дидактичний словник — довідник. — Запоріжжя: Просвіта, 2002. — 108 с.
- Вяземский Е., Стрелова Ю. Теория и методика преподавания истории. / Е. Вяземский, О. Стрелова. — М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2003. — СС. 175-211.
- Короткова М., Студеникин М. Практикум по методике преподавания истории в школе. — М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2000. — СС. 20-26.
- Короткова М., Студеникин М. Методика обучения истории в схемах, таблицах, описаниях. — М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1999. — СС. 69-78.
- Пометун О. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г.О.-Фрейман. — К.: Генеза, 2005. — СС. 122-160.
- Студеникин М. Методика преподавания истории в школе / М.Т. Студеникин. — М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2002. — СС.41 — 47.
- Степанищев А. Методика преподавания и изучения истории: В 2 ч. — М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2002. — Ч.1. — СС.104-125.
1. Абрамян В.Ц. Театральна педагогіка., Лібра., - К., 1990
  2. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество., - М., 1990.
  3. Кічук Н.В. Формування творчої особистості вчителя.-К., Либідь, 1991.
  4. Кузьміна Н.В. Професіоналізм личности преподавателя. - М., Висшая школа, 1990.
  5. Маркова А.К. Личность учителя. — М., Просвещение, 1993.
  6. Митина Л.М. Психология профессионального развития личности учителя.— М., Флинта. 1998.
  7. Орлов Ю.М. Восхождение к индивидуальности. — М., 1991
  8. Профессиональная культура учителя. /Под ред. В.А. Славтенина./ — М., 1993.
  9. Станиславський К.С. Робота актора над собою. — К., 1954.

1. Роль особистості вчителя в сучасному навчально-виховному процесі.

Професія Вчителя, Педагога є однією з найдавніших, в ній накопичений досвід поколінь. І.А.Зимня відмічала, що «педагог — це ланка, що з'єднує покоління, носій суспільно-історичного досвіду». (Зимня І.А. Педагогічна психологія, М., 2000, с. 173) Тому можна зауважити, що суспільно-культурна цілісність нації, цивілізації в цілому, спадковість поколінь багато в чому зумовлені роллю як школи, так і вчителя.

Прийнята зараз нова суб'єктно-суб'єктна парадигма (paradeigma, з грецького — приклад, зразок, система) вимагає від вчителя наявності певних позицій гуманістичної педагогіки — необхідні принципово нові основи взаємодії і взаємовідносин учня і вчителя, дитини і дорослого, які будуються на принципах рівності, діалогізму, співіснування, волі, співрозвитку, єдності та прийняття (за А.Б.Орловим).

Сучасна суб'єктно-суб'єктна парадигма висуває нові принципи підготовки сучасного вчителя:

- орієнтація на особистість;
- різнопланова підготовка;
- самовиховання і самоактуалізація;
- пристосування до змін в світі.

Ще на початку ХХ століття почала формуватися проблема якостей, рис особистості вчителя, педагога, що забезпечують ефективність його діяльності. Так, П.Ф.Каптеров виділив спеціальні об'єктивні (наукова підготовка) та суб'єктивні (вчительський талант, особистісні морально-вольові) якості. (Каптеров П.Ф. Дидактические очерки. Теория образования.).

У сучасній педагогічній науці досліджували структуру особистісних, суб'єктивних якостей вчителя такі дидакти як Н.В.Кузьміна, А.К.Маркова, В.А.Кан-Калик, Л.М.Мітина.

Розбудова національної освіти, згідно з державною програмою «Освіта», передбачає підготовку нової генерації педагогічних кадрів відповідно до нових суспільних відносин.

Сучасній школі потрібні кваліфіковані педагоги, які глибоко знають свій предмет, володіють методичним арсеналом, мають ґрунтовну психолого-педагогічну підготовку, ерудицію, культуру, прагнення до творчості, розуміють дітей і здатні впливати на них.

Нові соціально-політичні та економічні умови вимагають від людини розкріпачення її творчих сил, самоактуалізації на рівні духовності, надрольової поведінки як потенційних можливостей у досягненні гармонійних відносин зі світом і з самим собою.

Сучасний вчитель повинен не лише успішно справлятися з розумовими, емоційними, моральними і фізичними навантаженнями в процесі роботи, але й оптимально будувати свої взаємовідносини з учнями. Уміння творчо і самостійно мислити, забезпечувати пізнавальну активність учнів, знижувати їх емоційну напругу і створювати сприятливий клімат, миттєво актуалізувати свої знання і оперативно застосовувати їх в педагогічних ситуаціях, моделювати і вміло використовувати прийоми ефективного впливу на особистість учня — ці особливості визначають потенціал вчителя, тому перед школою постають актуальні завдання, розв'язання яких у значній мірі залежить від створення творчої атмосфери, пошуку оптимальних форм, засобів, методів підготовки спеціаліста в умовах педагогічного вузу.

Сучасні вимоги до педагога висвітлені в законі про «Загальну середню освіту»: «Педагогічним працівником повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має відповідну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, фізичний та психічний стан здоров'я дозволяє виконувати професійні обов'язки в навчальних закладах середньої освіти».

Отже, це має бути людина високої культури та інтелекту, провідних ідей державотворення та демократичних змін.

Головна вимога, що висувається до сучасного вчителя, — здатність вчителя бути особистістю. Мета педагогічної діяльності — творення та формування особистості учня, що в змозі виконати тільки особа вчителя — джерело розвиваючого впливу на навчання, зразок, еталон, відношення до справи.

Особистість педагога — це не тільки талант чи здібності, це і володіння педагогічною спостережливості, розподілом уваги, вміння передавати іншим накопичені знання, розуміти точку зору учня, його інтереси, потреби, проектувати розвиток його особистості, педагогічний такт.

При розгляді якостей вчителя-історика як суб'єкту діяльності їх можна розподілити на професійно-педагогічні (що наближені до здібностей) та власно-особистісні.

Дослідники (Л.М. Мітина) виділяють більш ніж 50 якостей вчителя обох груп. Загальний перелік складає психологічний портрет ідеального вчителя, стрижень якого — власно-особистісні якості — направленість, рівень притязань, самооцінка, образ — «Я».

Для вчителя-історика існують протипоказання, коли людина має дефекти мови, невиразну (небагату на уяву) мову, замкнутість, занурення в себе (налаштованість скоріше на кабінетну наукову діяльність, ніж

на практичну, публічну) некомунікабельність, повільність, байдужість («урокодавець») до учнів, відсутність безкорисливого інтересу до того, кого навчає.

Н.Д. Левітов як основні виділяє педагогічні здібності: до передачі дітям знань в короткій та цікавій формі; здібність розуміти учнів, що базується на спостережливості, самостійний та творчий склад мислення; кмітливість або швидке та точне орієнтування; організаційні здібності, необхідні як для забезпечення системи роботи вчителя, так і для створення гарного учнівського колективу.

Педагогічні здібності узагальнив В.А. Крутецький. Він виділив:

1. Дидактичні здібності. «Професійна майстерність включає здібність не просто доступно подавати знання, популярно і зрозуміло викладати матеріал, але й здібність організувати самостійну роботу учнів, самостійне отримання знань розумно і тонко «диригувати» пізнавальною активністю учнів, направляти в потрібне вчителю русло».

2. Академічні здібності — здібності до відповідної науки (до фізики, історії). Здібний вчитель знає предмет не тільки в обсязі навчального курсу, а значно ширше і глибше, постійно слідкує за відкриттями в своїй науці, абсолютною вільно володіє матеріалом, виявляє до нього великий інтерес, веде хоча б дуже скромну дослідницьку роботу.

3. Перцептивні здібності — здібності проникати у внутрішній світ учня, вихованця, психологічна спостережливості, що пов'язана з тонким розумінням особистості учня і його психічних станів.

4. Мовні здібності — здібності чітко і ясно виражати свої думки, почуття за допомогою мови, а також міміки і пантоміміки.

5. Організаторські здібності — це здібність організувати учнівський колектив і здібність правильно організувати власну роботу (вміння планувати і самому контролювати її, проява почуття часу з досвідом).

6. Авторитарні здібності — здібність безпосереднього емоційно-вольового впливу на учня та вміння на цій основі добиватися у них авторитету, це залежить від вольових якостей (рішучості, витримки, наполегливості, вимогливості), а також від почуття власної відповідальності за навчання та виховання школярів, від переконаності вчителя в тому, що він правий, від вміння передати цю переконаність своїм вихованцям.

7. Комунікативні здібності — здібності до спілкування з дітьми, вміння знайти правильний підхід до учнів, встановити з ними цілеспрямовані з педагогічної точки зору, взаємини, наявність педагогічного такту.

8. Педагогічна уява (прогностичні здібності) — спеціальна здібність, що виражається в передбаченні наслідків своїх дій, в вільному проектуванні особистості учнів, пов'язаному з уявою про те, що з учня вийде в майбутньому, в умінні прогнозувати розвиток психологічних чи інших якостей вихованця.

9. Здібність до розподілу уваги одночасно між декількома видами діяльності має особливе значення для роботи вчителя.

Найбільш сучасну та повну класифікацію педагогі-

чних здібностей подає Н.В.Кукльміна. Вона виділяє два рівня педагогічних здібностей: *перцептивно-рефлексивні та проєктивні*.

Перцептивно-рефлексивні включають «три види чуттєвості»: почуття об'єкту (емпатія), почуття міри чи такту та почуття приналежності, всі ці види чуттєвості є основою інтуїції.

Проєктивні здібності — це гностичні, проєктувальні, конструктивні та організаторські здібності. При відсутності хоча б однієї з груп здібностей людина нездатна працювати вчителем.

Ці два рівня здібностей включають такі види здібностей:

— **гностичні здібності** виявляються в швидкому і творчому оволодінні методами навчання учнів; вони слугують для накопичення інформації про учнів і самого себе.

— **проєктувальні здібності** виявляються в здібності уявити кінцевий результат виховуючого навчання через завдання-задачі.

— **конструктивні здібності** виявляються в створенні творчої робочої атмосфери, співробітництва, діяльності, в чутливості до побудови уроку, у відповідності заданій цілі розвитку і саморозвитку учня.

— **комунікативні здібності** виявляються в налагодженні контакту, педагогічно доречних відносин. Ці здібності забезпечуються чотирма факторами: здібністю до ідентифікації, чутливістю до індивідуальних особливостей учнів, добре розвинутою інтуїцією та сугестивними якостями.

— **організаторські здібності** виявляються у вибіркової чутливості до засобів організації учнів в класі, в освоєнні навчального матеріалу, в самоорганізації.

Н.А. Амінов виділяє як основу педагогічних здібностей успішність двох видів: індивідуальну (досягнення особистості по відношенню до самого себе в часі) і соціальну (досягнення одного по відношенню до інших). Першу — індивідуальну він називає *ресурсна успішність*, а другу — *конкурентоздатність*.

Для успішної діяльності вчителя-предметника, зокрема історика, головне значення мають **термінальні здібності** (власне здібності), бо саме вони забезпечують його конкурентоздатність в порівнянні з іншими вчителями, бо спираючись на уяву створюють нові, ефективні засоби, форми, методи, що знаходять відображення у власному стилі педагогічної діяльності.

Л.Н.Лаврова ґрунтовно обґрунтувала здібності вчителя історії, виділивши спеціальні педагогічні здібності, які включають дві групи: *здібності особливостей сприйняття історичного матеріалу та спеціальні уміння різного роду*.

До першої групи — особливостей сприйняття історичного матеріалу вона віднесла:

— вміння вчителя історії враховувати специфіку історичного матеріалу в процесі вивчення його в школі;

— вміння заздалегідь передбачати можливості помилкового сприйняття учнями історичного матеріалу на уроці і попереджати ці помилки;

— вміння викликати інтерес в учнів на уроці до подій історичного минулого та сьогодення;

— вміння давати яскраві, образні словесні описи історичної події, формулювати у учнів образи, що відповідають наочним уявленням;

— вміння передавати своє власне ставлення до історичних подій, які вивчаються;

— вміння реалізувати можливості навчально-історичного матеріалу в сприйнятті учнів на уроці історії.

Вчитель історії повинен володіти не тільки уміннями, які необхідні, щоб навчити учнів сприйняттю історичного матеріалу, але й вміннями, що допоможуть при опрацюванні історичних джерел, тому відносяться до **другої групи** спеціальні уміння різного роду.

До них належать:

— вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між фактами, подіями, які вивчаються на уроці історії;

— вміння виявляти закономірності історичного розвитку суспільства в процесі вивчення історії на уроці;

— вміння працювати з історичними документами на уроці;

— вміння працювати над історичними поняттями на уроці;

— вміння працювати з історичними картами різного виду, формуючи в учнів просторові уявлення;

— вміння працювати з історичною хронологією на уроці, формуючи в учнів правильне розуміння часу.

Найбільш відомим підходом до визначення специфіки професійної діяльності вчителя є два компоненти: 1) те, що має вміти робити вчитель як суб'єкт педагогічної діяльності; та 2) вимоги, що висуває держава, суспільство до цієї діяльності.

У структурі діяльності вчителя велике значення мають *проєктувальні, конструктивні та гностичні уміння* (Л.Ф.Моносова). А.І.Щербакова вважає, що уміння органічно поєднувати інформаційну функцію як викладача шкільного предмету (наприклад, історії) з функціями прогнозування, керівництва процесом розумового розвитку і виховання особистості школяра — є показником професіоналізму вчителя. До цих умінь вона ще відносить творче ставлення до своєї діяльності, до оволодіння вміннями та навичками вивчення та узагальнення педагогічного досвіду кращих вчителів та вміння бачити в дитині суб'єкт дії.

Цілком очевидно, що в існуючих поглядах на педагогічну діяльність переважають феноменологічні підходи, що намагаються зафіксувати певну суму знань чи рівень умінь і так виявити сутність професіоналізму вчителя.

2. Структура рис особистості вчителя творчої орієнтації: професійно-значущі та особисті якості вчителя.

Проблема структури рис особистості вчителя творчої особистості перебувала у полі зору педагогів. Так, В.О.Сухомлинський вважав, що успіх вчителя залежить від духовного багатства, щедрості духовної, вихованості почуттів і високого рівня загальної емоційної культури, вміння глибоко проникнути в суть педагогічного явища. Вчитель-гуманіст, на думку В.О.Сластьоніна, не тільки вірить в демократичні ідеали і високу обраність своєї професії, він власною діяльністю наближає гуманістичне майбутнє, а для

цього активним має бути сам. Успішність навчання багато в чому залежить від сформованості пізнавального інтересу і відношення до навчальної діяльності в цілому, в тому числі — від результатів не тільки викладання, але й виховної роботи. І.Н.Поноболін відмічав, що згадуючи своїх вчителів, дорослі зазвичай називають не методи викладання, а особливості характеру, відношення до учнів. Саме риси особистості вчителя, його відношення до учнів лишаються у людини на все життя.

Отже, сукупність професійно-обумовлених вимог до вчителя визначається як його професійна готовність до педагогічної діяльності.

В структурі особистості вчителя особлива роль належить професійно-педагогічній спрямованості. На думку В.О.Сластьоніна — це каркас, навколо якого компонується основні професійно значимі якості особистості педагога, що включають: інтерес до професії вчителя, педагогічне покликання професійно-педагогічні наміри і нахили, а в їх основі є інтерес до професії що знаходить вираження в позитивному емоційному ставленні до дітей, любов до них.

В.О.Сластьонін вважає, що вищим проявом професійно-педагогічної спрямованості є самовідданість, саме в ній знаходить вираження його мотиваційно-цінносне відношення до праці вчителя. (Педагогіка., під редакцією. Сластьоніна., 1998, с.32—33)

Сучасні дослідники дотримуються думки, що саме любов до дітей — це важлива особистісна та професійна риса вчителя, при відсутності якої педагогічна діяльність як така неможлива. В.А.Крутецький додає до цього здатність людини працювати та спілкуватися з дітьми.

Такі дослідники, як Н.В.Кузьміна, В.О.Кан-Калик, А.К.Маркова, Л.М.Мітина вважають, що дослідження якостей педагога, від яких залежить продуктивність його педагогічної діяльності, є найважливішою проблемою.

Виходячи з цього, на нашу думку, у структурі особистості вчителя на першому місці мають бути професійно-педагогічні якості.

Професійно-педагогічні якості вчителя — загальні та специфічні особливості, що відповідають вимогам та забезпечують діяльність вчителя.

Так, до важливих професійних якостей вчителя А.К.Маркова відносить педагогічну ерудицію, педагогічне цілепокладання, педагогічне мислення, педагогічну інтуїцію, педагогічну імпровізацію, педагогічну спостережливість, педагогічний оптимізм, педагогічне передбачення і педагогічну рефлексію. Н.В.Кузьміна виділяє п'ять професійно-значущих якостей, що згруповані в дві групи педагогічних здібностей: проективно-гностичні (педагогічне цілепокладання; педагогічне мислення), рефлексивно-перцептивні (педагогічна рефлексія, педагогічний такт, педагогічна направленість). У структурі суб'єктивних факторів вона відмічає тип направленості, рівень здібностей і компетентність. Саме поняття «компетентність» Н.В.Кузьміна розглядає як складну структуру, що складається з спеціально-педагогічної, методичної, соціально-психологічної диференціально-психологічної та аутопсихологічної підготовленості.

Це поняття вчені співвідносять з поняттям професійної самосвідомості, самопізнання і саморозвитку. (Стагаренко Л.Д. Педагогічна психологія, для студентів вузів., Ростов-на-Дону, 2000, с.222).

Таким чином, психологічний портрет вчителя включає:

- 1) індивідуальні якості людини (особливості індивіда темперамент, задатки і т.п.);
- 2) особистісні якості;
- 3) комунікативні (інтерактивні) якості;
- 4) статусно-позиційні (особливості становища, ролі, відносини в колективі);
- 5) діяльнісні (професійно-предметні) уміння;
- 6) зовнішньо-поведінкові показники.

Серед цих інтегрованих властивостей вчителя особливе місце займає педагогічна креативність (від англ. Creat — творити) внутрішня, природна активність людини, що не стимулюється зовні; це внутрішня передумова плідної діяльності, здатність до творення нового

У вчителя-історика, який формує свідомість світосприйняття майбутнього громадянина України, ця якість є однією з найважливіших: вона стимулює особистість до постійного самовдосконалення, динамічності стосунків, модернізації навчально-виховного процесу.

Педагогічна креативність пов'язана з творчим потенціалом вчителя — накопиченням можливостей, що допомагають забезпечувати успішну творчу педагогічну діяльність. Цей потенціал формується на основі накопиченого вчителем соціального досвіду, психолого-педагогічних і предметних знань, нових ідей, вмінь і навичок, що дозволяють знаходити і застосовувати оригінальні рішення, новаторські форми та методи, вдосконалювати свої професійні функції.

Серед професійно-значущих рис вчителя особливе місце займає активність як особлива форма взаємодії суб'єкту з оточуючим світом, стан діяльності.

Вчені вважають, що головним показником активності вчителя є соціальна активність особистості, яка дозволяє діяти, не тільки пристосовуючись до оточуючого середовища, але й цілеспрямовано змінювати його. Про неї не можна говорити як про активність взагалі, бо вона виявляється в найрізноманітніших особистісних вчинках і якостях вчителя.

Проявом особистості педагога є високий рівень його активності в соціальній сфері, його здатність до персоналізації, тобто, це та сукупність якостей, яка забезпечує трансляцію особистісних якостей вчителя в особистість учня.

Як необхідна умова високого професіоналізму у вчителя виступає розвиток емпатії, якості, що дозволяє не тільки розуміти світ іншого, але й активно проникати в нього, співпереживати. Вчитель повинен володіти емпатійними здібностями та розвивати їх: і здібністю орієнтуватися у своїх високих почуттях, володіти навичками сприйняття та адекватної оцінки емоційних станів інших, емоційною відкритістю; здібністю регулювати свої почуття, уміти знімати психологічне напруження. Допоможуть вчителю в цьому спеціальні корекційні тренінги.

Динамізм особистості вчителя до активного впли-

ву на учня підвищує професіоналізм вчителя; це комплексна риса, що включає вміння вести за собою під час навчання, швидко реагувати на зміни. що відбуваються під час уроку: змінювати позицію, методи, форми, стратегію впливу на учнів. Вчитель повинен вірно обрати форму впливу: якщо це організаторський вплив, тоді це інструктаж, порада, роз'яснення, попередження, при дисциплінарній формі впливу — це менш продуктивні зауваження та нотації.

Вчительський динамізм — це не тільки здібності до вольового впливу переконання, це і вимогливість, почуття гумору, ініціативність, яка дає змогу вчителю переходити під час уроку зразу від організаційних форм до продуктивного спілкування — ділового, коли темп уроку — передумова успіху. Учень на уроці повинен не мати можливості байдикувати.

В.О.Сластьонін вважає, що чіткість соціальної та професійної позицій — це вимога, яку суспільство висуває до педагогічної професії; на його думку, позиція вчителя — це система інтелектуальних, вольових і емоційно-оціночних відносин до світу, педагогічної дійсності і педагогічної діяльності. Вона характеризується вимогами, очікуваннями і можливостями, які висуває суспільство, а також внутрішньою особистісною активністю, переживаннями, мотивами, цілями, захопленнями, ідеалами тощо; в ній виявляється характер соціальної орієнтації, тип громадянської поведінки і діяльності.

В.О. Сластьонін розрізняє соціальну позицію, куди відносить систему поглядів, переконань та професійну позицію, на вибір якої «впливає безліч факторів, але вирішальними серед них є його професійні установки, індивідуально-типологічні особливості особистості, темперамент, характер».

3. Педагогічна техніка як складова професіоналізму вчителя історії.

Для вчителя важливе значення має вміння використовувати власний психофізіологічний апарат як інструмент впливу на аудиторію, але йому треба вміти ще керувати власною поведінкою — ці вміння відносяться до складових педагогічної техніки.

Педагогічна техніка включає ряд специфічних вимог, засобів умінь поведінки педагога, до яких належать:

- 1) вміння в галузі культури мовлення (правильне дихання, чітка дикція, належний темп, ритм, логічність побудови);
- 2) володіння мімікою, пантомімою, жестами;
- 3) вміння вдягатися;
- 4) вміння та навички спілкуватися;
- 5) володіння основами психотехніки, що включає розуміння власного психологічного стану, вміння керувати собою та здатності бачити внутрішній стан інших і вміння впливати на нього.

Одна з умов плідної професійної педагогічної діяльності — це внутрішня педагогічна техніка.

Самопочуття вчителя — не його особиста справа, завдання вчителя — досягнення того оптимального внутрішнього стану, в основі якого позитивне емоційне ставлення до себе учнів педагогічної діяльності.

Психологічна стійкість — це і педагогічний оптимізм, і впевненість в собі як у вчителів, відсутність

страху перед класом, уміння володіти собою, відсутність емоційної напруги скутості і наявність певних вольових якостей.

Вчитель повинен навчитися володіти шляхами вольового впливу: прямим — звертатися до почуття обов'язку в зв'язку з усвідомленням власної соціальної ролі, гальмувати власні дії, що не співпадають з переконаннями, збуджувати активність при досягненні мети; і непрямим — контролювати власний фізичний стан, м'язове напруження, темп рухів, мовлення, дихання.

Не менш значну роль у професійній діяльності вчителя має і зовнішня педагогічна техніка, що охоплює емоційний стан, внутрішні переживання вчителя в міміці, в голосі, мові, рухах і включає елементи вербальної та невербальної техніки.

Зокрема, вчитель має оволодіти технікою мови — комплексом навичок в мовному диханні, голосостворення та дикції. Чіткість вимови — це професійна необхідність, слід відмовитися від наказових речень, частіше використовувати репліки оціночного характеру, що стимулюють розумову діяльність учня; звертатися до діалогу як форми педагогічної взаємодії.

Для вчителя історії дуже важливо при роботі над формуванням нових понять, часто складних, зменшувати темп виголошення, але не слід змінювати темпу підміняти елементарним повільним говорінням; коли виклад матеріалу відбувається поспіхом, у вчителя з'являється певна полохливість, непевна, наче змучена мова — ознака недостатнього володіння матеріалом. Описуючи певні історичні події, вчитель має створити мелодійний малюнок мови, впевнено чітко образно проговорювати окремі слова, назавжди слід відмовитися від монотонності, безбарвності треба пам'ятати, що учень засвоює інформацію при темпі мови вчителя 120—130 слів на хвилину.

Не менш важливе значення у професійній діяльності вчителя відіграють і невербальні засоби педагогічної техніки: поза, жести, міміка, візуальний контакт.

Поза — це і положення, яке приймає вчитель, і рухи, що його змінюють. Для вчителя — чим рівніше зовні, тим рівніше і внутрішньо (розподіл ваги тіла); в більшості випадків — відкрита поза, налаштована для контакту.

Як і для кожного вчителя, для історика особливе значення мають жести (з фран. *Geste* — рух тіла), що або посилюють виразність мови, або замінюють її. Широко розповсюдженні: механічні, що урізноманітнюють спілкування; описові, що вчитель використовує як указку, як засіб, що допомагає уявити події, доповнює розповідь, психологічні, що скоріше співпадають з підтекстом, внутрішнім станом вчителя, ніж з словами. Вчитель має дотримуватися певних правил при використанні жестів: вони повинні відповідати змісту діяльності, бути невимушеними, не шаблонними, не безперервними; жестами слід вміти керувати.

Роль міміки як елементу невербальної педагогічної техніки в тому, що це мистецтво висловлювати, думки, почуття, створювати образи за допомогою рухів обличчя. Для вчителя історії економно і водно-

час виразно передавати почуття, настрої, відношення до події, історичних постатей є незамінним. Та слід пам'ятати, що використовувати міміку для підкріплення негативних рис, вад не можна.

Повинен вчитель вміти користуватися візуальним контактом, адже при розмові люди 30—50% часу дивляться одне одному в очі: на уроці вчитель вислуховує дітей, спостерігаючи за учнями; діти чекають реакції на свої слова, шукають емоційне живлення в очах вчителя. Вчені не можуть алгоритмізувати техніку застосування міміки, міміка — індивідуальна, бо залежить від особливостей вчителя, психологічних особливостей учнів та конкретних умов життя.

Вчитель історії, як ніхто інший, має володіти великою групою професійно важливих якостей, які необхідні в поєднанні спілкування.

До них належить: інтерес до учнів і до роботи з ними, потреба і вміння спілкуватися, комунікабельність, комунікативні якості; здібності емоційної емпатії та розуміння інших, гнучкість оперативного творчого мислення, яка забезпечує вміння швидко і правильно орієнтуватися в умовах, що змінюються, швидко змінювати мовний вплив залежно від ситуації спілкування та індивідуальних особливостей учнів; вміння відчувати та підтримувати зворотній зв'язок в спілкуванні.

Отже, вчитель історії має керувати власною поведінкою, своїм психічним станом, своїм тілом, голосом, мімікою, думками, почуттями, бути готовим до непередбаченої комунікації (спонтанності): прогнозувати наслідки своїх впливів; мати гарні вербальні здібності: культуру, розвинутість мови, багатий лексичний запас, правильно відбирати засоби; володіти мистецтвом педагогічних переживань та здібністю до імпровізації.

4. Педагогічний артистизм та його роль в педагогічній діяльності вчителя.

Вчитель в своїй педагогічній діяльності постійно знаходиться в аудиторії, «на людях», публічність — це одна з ознак, специфічних особливостей праці вчителя. До елементів педагогічного артистизму відносять заразливість. На думку І.А.Зязюна, це вміння однієї людини заражати інших переконаністю, вербальною дією, почуттями. Саме заразливість допомагає здійснювати педагогічну взаємодію. На думку В.І. Немировича-Данченка, заразливість — особистісна чарівність, сила притягання: «Чи знаєте таких акторів, яким варто лише з'явитися на сцені, і глядачі їх уже люблять? За що? За красу? Але часто-густо її немає. За голос? І його нерідко бракує. За талант? Він не завжди заслуговує захоплення. За що ж? За ту невольому властивість, яку ми називаємо чарівністю. Це не пояснювана привабливість усієї істоти актора, у якого навіть недоліки перетворюються на чесноти, які копіюються його поклонниками і наслідувачами». Ця властивість називається «сценічною, а не життєвою чарівністю». (Немирович-Данченко В.І., Статті. Промови. Бесіди., М., 1952, с. 200).

Для вчителя дуже важливо, щоб чарівність викликала у учнів позитивні естетичні почуття. Як же пов'язати почуття щирості, бути чарівним та вимогу до вчителя вміло грати ту чи іншу обрану роль? Як визначав А.Моруа, чарівність — суміш природності і кокетства, невимуженість почуттів, і саме поєднання

протилежностей дасть гарний результат. За так званим «рольовим репертуаром Учителя» (за В.Леві) вчитель виконує до сорока ролей. В.Леві підкреслював — «роль учителя ясна, визначена, однозначна, але... скільки вона вміщує в собі ролей прихованих, неявних, до якої множини інших має тяжіння, засіб» (В.Леві. Мистецтво бути іншим. Дон., 1998, с. 125).

Саме завдяки комунікативним якостям учителя, що зумовлюються його індивідуально-особистісними особливостями, відображаються особливості партнерів педагогічної взаємодії дії.

В педагогічній дії і в театральній багато спільного, що виявляється в впливі людини на людину, збудженні переживань; в результаті дії відбувається поява почуттів; в інструменті впливу проявляється особистість — в умовах діяльності, в залученні інших до процесу, наявності певних здібностей до створення акторського задуму, вміння транслювати власний задум через дію, вмінні рольової гри. Але на уроці у вчителя і учнів контакт тісніший, бо головне для педагогічного процесу — це діти; часто учитель не діє за певним сценарієм (конспектом уроку, так вимагають обставини), а імпровізує.

Не зважаючи на більшість спільних елементів, акторська і педагогічна діяльність суто специфічні, що мають певні особливості, за структурою, функціями вони не тотожні.

Вчитель має оволодіти елементами артистизму, задля цього, на думку К.С.Станіславського: «Не очікуйте почуттів. Вони — мимовільні підсвідомі. Дійте відразу! Почуття прийде в процесі дії. Дія — збудник сценічних почуттів, цих найважливіших поетичних відбитків життєвих переживань» (Станіславський К.С. Робота актора над собою., К., 1954).

Таким чином, сучасна школа потребує кваліфікованих вчителів, особистостей, що вільно володіють своїм предметом, методикою, мають ґрунтовну психолого-педагогічну підготовку, культуру, ерудицію, прагнення до творчості, розуміють дітей, що передбачає підвищення ролі фундаментальних знань, психолого-педагогічних умінь та навичок; педагог як об'єкт педагогічної діяльності — сукупність індивідуальних, особистісних, власно суб'єктних якостей, що відповідає вимогам професії.

Для професійного становлення вчителя важливим є і професійно-значущі якості і власно особистісні, які забезпечують високий рівень самоорганізації професійної діяльності і які виявляються в самопізнанні, самовихованні, саморегуляції. Уміння спілкуватися, розуміти учня, впливати на нього слід розглядати в комплексі формування умінь педагогічної техніки як важливої умови формування особистості вчителя. Праця вчителя певним чином подібна до акторської: педагогу як і актору треба вміти вільно орієнтуватися, мислити, вирішувати задачі і взагалі діяти в стресовому стані; залучати до дії інших. Вчитель має вміти: створювати задум, транслювати його через дію, вести рольову гру; в основі педагогічного почуття лежить інтерес до людей, любов до них, вміння знаходити психологічну гармонію з кожним учнем. Досягає успіху той вчитель, який все обміркував, організував, передбачив.